

УДК 728.1 : 692.42/47 – 035.3 (477.85/87)

ТРАДИЦІЙНІ ТЕХНІКИ ПОКРИТТЯ ДАХІВ НА БОЙКІВЩИНІ

Михайло МАТІЙЧУК

Національний центр народної культури “Музей Івана Гончара”

В Українських Карпатах упродовж XIX – першої половини XX ст. побутували два основних види покриття дахів житлових і господарських будівель: соломою та колотою дошкою. Соломою здебільшого покривали дахи на Бойківщині та Лемківщині, дошкою – на Гуцульщині. Рідше зустрічалися комбіновані дахи, де для перекриття будівлі застосовувалися і солома, і дошка.

У пропонованій розвідці розглянуто низку питань, стосовних традиційних технік покриття дахів соломою та смерековою дошкою, які побутували на Бойківщині; проаналізовано технологічні особливості кожної з них, починаючи від заготівлі матеріалу і закінчуючи покрівлею даху, а також проведено порівняльну характеристику традиційних технік і їх впливу на формування даху будівель. Також уведено до наукового обігу будівельну термінологію Бойківщини, пов'язану з покрівельними технологіями.

В основу дослідження лягли польові матеріали автора, апробовані в Національному музеї народної архітектури та побуту України, м. Київ.

Ключові слова: дерев'яне будівництво, Бойківщина, покрівельні техніки, покриття дахів соломою, покриття дахів колотою та пиляною дошкою.

Музейні працівники українських скансенів щоденно зустрічаються з проблемами, які випливають зі специфіки функціонування музеїв просто неба. Чи не найбільшою проблемою такого музею є збереження архітектурних експонатів та їх інтер'єрів в умовах, наближених до українського села. Але у сільському побуті будівлі зберігаються значно краще – передовсім тому, що хати опалюються і в них постійно живуть люди.

Архітектурні експонати музею, перебуваючи у природному середовищі, зазнають атмосферних впливів, які не найкращим чином впливають на стан їх збереження. Насамперед страждають конструктивні частини будівель, які знаходяться у землі, безпосередньо біля неї і на відкритому повітрі. Влітку – спека й дощі, взимку – сніг і мороз руйнують їх. Значної шкоди зазнають покрівлі дахів архітектурних споруд. На превеликий жаль, українські скансени не мають практичних розробок і системних наукових напрацювань щодо реставрації народної архітектури загалом та покрівель дахів зокрема.

Останнім часом перед Національним музеєм народної архітектури та побуту України (далі – НМНАПУ) гостро постала проблема перекриття дахів будівель. Зокрема, після обстеження стану покрівель в експозиції “Карпати” стало очевидним, що значна їх частина потребує негайної заміни. Міняти покрівлі абияк, не дотримуючись традиційних технік, притаманних цьому регіону, означало б знехтувати засадами реставрації та музеєзнавства. Головним завданням при проведенні покрівельних робіт є неухильне дотримання автентичних технік, які передбачають застосування відповідного інструментарію, засобів виробництва, матеріалів і технологічних прийомів.

Дослідники народної архітектури не надавали належного значення вивченню традиційних технік покриття дахів. Їхні праці, присвячені народному будівництву, охоплюють низку питань, пов'язаних із вивченням типології народної архітектури, планування, будівельних конструкцій¹. Покрівельні техніки цікавили їх настільки, наскільки вони вкладалися у контекст поставленої ними проблеми. Зазвичай це обмежується назвами технік, а в кращому випадку – це короткий їх опис. Нас цікавить цілий спектр питань, які розкривають суть технологічних процесів, притаманних тим чи іншим традиційним технікам.

Робота з вивчення традиційних технік покриття дахів в Українських Карпатах проводилася через аналіз літературних і наукових джерел та на основі польових досліджень. Основним джерелом інформації стали польові дослідження, проведені впродовж 2005–2010 років на Гуцульщині і Бойківщині, та власні спостереження за проведенням покрівельних робіт майстрами у НМНАПУ².

Солома як вторинний продукт злакових культур успішно використовувалася у народному будівництві України. Вона була одним із основних складників глинобитних конструкцій будівель. Соломою обшивали стіни хат, але найчастіше її застосовували як покрівельний матеріал. Для покриття дахів використовували житню солому. В Україні культивується і ярове, і озиме жито. Щодо його використання у будівництві

¹ Див.: Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / Володимир Кобільник. Самбір, 1937; Січинський В. Історія українського мистецтва / Володимир Січинський. Нью-Йорк, 1956. Т. 1 : Архітектура; Макушенко П. Народная архитектура Закарпатья / П. Макушенко, З. Петрова. Київ, 1956; Юрченко П. Г. Дерев'яна архітектура України / П. Г. Юрченко. Київ, 1970; Жолтовський П. М. Деякі особливості народного будівництва Українських Карпат / П. М. Жолтовський // Народна творчість та етнографія. 1978. № 4. С. 61–68; Гудченко З. С. Музей народної архітектури України / З. С. Гудченко. Київ, 1981; Грацианская Н. К. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – нач. XX в. / Н. К. Грацианская // Советская этнография. 1973. № 1. С. 25–36; Будзан А. Ф. Поселення, садиби, житло / А. Ф. Будзан // Бойківщина : історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983. С. 159–166; Сополіга М. Народне житло українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга. Братіслава–Пряшів, 1983; Могитич І. Р. Будівельна техніка / І. Р. Могитич // Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. Київ, 1987. С. 88–110; Самойлович В. П. Народное архитектурное творчество Украины / В. П. Самойлович. Киев, 1989; Кондратюк Т. О. Проблеми збереження, консервації і реставрації музейних пам'яток історії і культури / Т. О. Кондратюк. Київ, 1998; Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини / Архип Данилюк. Львів, 2004; Федака П. М. Народне житло українців Закарпаття XVIII–XX століть / П. М. Федака. Ужгород, 2005; Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції Українських Карпат / Тетяна Файник. Львів, 2007; Тиводар М. Етнографія Закарпаття : історико-етнографічний нарис / Михайло Тиводар. Ужгород, 2010.

² Матійчук М. Деякі аспекти формування архітектоніки та художньо-естетичного образу у традиційному народному будівництві Карпатського регіону / Михайло Матійчук // Матеріали до української етнології. Київ, 2007. Вип. 6 (9). С. 101–103; Його ж. Автентичні покрівельні техніки та їх вплив на архітектоніку традиційних будівель в Українських Карпатах / Михайло Матійчук // Народна творчість та етнографія. 2008. № 3. С. 60–70; Його ж. Деякі аспекти традиційних покрівельних технологій у карпатському порубіжжі (На матеріалах Гуцульщини) / Михайло Матійчук // Матеріали до української етнології. Київ, 2008. Вип. 7 (10). С. 84–89; Його ж. Загальна характеристика традиційних покрівель житлових та господарських споруд Карпатського регіону / Наукова тема. 2006. 21 с. (Науковий архів НМНАПУ); Його ж. Традиційні техніки покриття дахів на Гуцульщині / Наукова тема. 2007. 36 с., іл. (Науковий архів НМНАПУ).

існують різні думки. Одні респонденти вважають, що для покрівлі необхідно брати соломі озимого посіву: *“Озимина була ліпша... Тверда солома, вона так не гниє”*¹, *“З озимини робили китиці, бо яре жито – то не йшло... через ото, шо солома була дуже мнсконька і крутка”*². Інші ж стверджують, що для покрівлі даху треба застосовувати соломі ярового жита. Перевагу її перед озимим пояснюють так: *“Озимина була гірша, бо була тверда”*³, *“Так озиме – воно не годиться [...], воно дуже ламається [...], воно дуже стебло товсте... Стебла у ярового [жита] тоньші, а у озимого стебла набагато товщі, і тому воно ламке становиться і протікає сильніше”*⁴. Яре жито при густому посіві мало міцні тонкі стебла: *“При великій густоті посіву стебла тоньші. При рідко-му – вони товстіші і більше ламкі”*⁵.

Хоча думки респондентів розходяться, доцільнішим видається для в'язання “китиць”, “головачок”, “жуп”, “бога” застосовувати соломі ярового посіву жита. Перевага його перед озимим очевидна: солома з ярого жита удвічі менша в діаметрі, відтак сніпки з неї густіші, при покриванні утворюють щільніший шар і краще захищають будівлю від проникнення вологи. Інша, не менш важлива перевага ярової соломи полягає в тому, що вона набагато пластичніша від товстої, крихкої і ламкої озимої соломи, а тому з неї легше крутити перевесла (“повересла”) і в'язати “жупи”. З соломи ярового жита “жупи” виходять тугі й міцні, ними легше і зручніше крити (“пошивати”) дах. Такий дах довше служить і краще захищає будівлю від опадів.

Для в'язання як “головачок”, “жуп”, “китиць”, “бога”, так і “плескачів”, “сніпків”, “ручок” та “пучків” використовували зжату серпом і вимолочену ціпом соломі. Тільки з такого матеріалу виходили якісні околоті, з яких виготовляли покрівельні модулі (в'язали вказані вище деталі покрівлі). В'язали їх пізно восени після закінчення польових робіт або взимку. По-перше, в цю пору у селянина з'являлося більше часу для роботи біля хати. По-друге, солома після збору врожаю і обмолоту була дуже сухою і не піддавалася в'язанню. В осінню дощову пору вона набирала (натягувала) вологи, ставала м'якою, а отже пластичною і більш придатною для в'язання: *“Зимою або в дощові дні, коли нема праці в полі, крутять китиці”*⁶, *“Це робилося все зимою, батько в'язав. Вона (солома. – М. М.) отсиріла, тоді не ламалася”*⁷.

На Бойківщині побутували два основні види покрівельних елементів, які мали свої назви, певні форми, параметри і, відповідно, способи виготовлення, продиктовані тех-

¹ Зап. 31.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Тирияка Олексія Андрійовича, 1930 р. народж.

² Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

³ Зап. 30.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Бринчака Михайла, 1922 р. народж.

⁴ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів: Василя Петровича, 1942 р. народж., та Максима Гавриловича, 1932 р. народж., – родом зі с. Буківцевого Велико-березнянського р-ну Закарпатської обл.

⁵ Зап. від тих самих інформаторів.

⁶ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 62.

⁷ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

нологічними прийомами. “Головачки”, “китиці”, “бог” і “жупи” – це елементи покрівлі даху, що виготовлялися за одним принципом і зі застосуванням однакової технології. Фактично це були солом’яні снопи, які мали форму конуса і завершувалися вгорі невеликою кулеподібною “головкою”. Для в’язання цих елементів використовували якісну довгу житню солому, зв’язану в “околоті”. “Вибирають як найдовші й як найгарніші, чисті околоті. Беруть в’язанку соломи, грубу 10–15 см, вирівнюючи кінець, вдаряючи о землю”¹, – зазначав Володимир Кобільник.

Береться сніп, лівою рукою охоплюється його верх, а правою витягується зі снопа 10–15 соломинок (пучок), з яких скручується перевесло (“повересло”), і ним обкручується верхня частина снопа. Майстер усе це робить стоячи, ледь зігнувшись вперед, тримаючи околот соломи між ногами. “В’язанку беруть межі ноги й притримують її наче ножицями, щоб солома не розтряслася”². “Витягуємо пучок (десь, я знаю – не будеш її там міряти – шість, сім стебел), витягуєш на довжину руки... і прокручуєш отак (обв’язує верх снопа перевеслом. – М. М.). Для чого це крутиш – аби зібрати всі колоски в пучок”³. “Береться межі ноги... крутиться. Я китицю кручу. Витягаю із середини пару колосків, так догори... і увиваю її голову... тогди беру закручую. Тогди беру знов пару колосків... і беру закручую і прив’язую її... шоби була зав’язана. Я тогди безпечний, шо її трудно розв’язати. В[о]на зійде, а голова сі лишиш”⁴. “У першу чергу треба закрутити китицю... типу як кінський фіст в’яжеться... але оден пук треба лишати соломи, шоби ту солому обкрутити і закрутити її отак, шоби в[о]на була кругла. Отойво де було зерно, суда обкручує солому і запихаєтє тудя, – та[к], як сніп, – [а]би в[о]на міцно стояла”⁵. “Околот хтось робив – в’язав, називали “бог” або “китиця”; крутив – отака головка – закручував її, зав’язував...”⁶

Верх околата обв’язується за годинниковою стрілкою (гвинтоподібно). Після цього приступають до формування “головки” снопа. Для цього згинають (заломлюють) верх околата, скручуючи його так, аби утворилася кругла форма. Далі правою рукою утримується головка снопа, а лівою витягується пучок соломи, з якого скручується перевесло (“повересло”) і обмотується під утвореною головкою, тим самим фіксує її. Після цього права рука звільняється, і вже тоді обома руками докручується перевесло, яким ще раз обмотується сніп під головкою і заправляється під першу обв’язку перевесла так, щоб хвіст його лягав на сніп по ходу соломинок. Потім сніп кладеться на землю і, притримуючи його ногою близько головки, обома руками перевесло міцно затягується.

Потрібно зауважити, що вся ця процедура проводиться з околотом, на якому зберігається первинна його польова обв’язка, і тільки після того, як головку було затягнуто,

¹ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 62.

² Там само. С. 63.

³ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

⁴ Зап. 30.08.2008 р. у с. Либихорі Турківського р-ну Львівської обл. від Бринчака Михайла, 1922 р. народж.

⁵ Зап. 14.09.2006 р. у с. Тухлі Сколівського р-ну Львівської обл. від Дидіва Йосипа Михайловича, 1924 р. народж.

⁶ Зап. 15.09.2006 р. у с. Нижній Рожанці Сколівського р-ну Львівської обл. від Кохана Степана Васильовича, 1921 р. народж.

знімали старе перевесло: “...Протягуєм це перевесло... ставимо на землю, приступасмо ногою і затягуємо... Тоді, коли вже тут зав’язано... розв’язуємо перевесло, яке зав’язано на полі”¹. Тепер сніп піднімають із землі і, тримаючи його в одній руці, іншою витрушують із нього зайву соломку, яка не увійшла у зав’язку: “Витряхуєм. Ці стебла вільно висуюються, витряхуються. Ми потрусили... лишні стебла, які висять, ми відобрали рукою... воно всьо равно не є рівним”², “Часть китиці від долини до перевесла називають “подолок”. Від перев’язання колоса, це “головка”, колосся, яке вистає, називають борода. По скрученню китиці витрясають з подолка коротку соломку”³.

Готові китиці для зберігання складували у stodolі, “боїщі” чи току, на горищі хати або у в’язанках на повітрі. “Китиці переховують у в’язанках по тридцять штук, – це в’язка китиці”⁴. Готові покрівельні елементи (“китиця”, “головачка”, “бог”, “жупа”) мали різні розміри. Для зручності покривання даху їм необхідно було надати однакової довжини. Гузир обрізали косою, сокирою або ножем. Для цього застосовували мірну лату, по якій відміряли довжину китиці, жупи чи головачки, і обрізали на дощці⁵.

“...Била така скринька, така, як січку ріже... така скринька була низька, і такий бив різак з коси, і вони обрізали, рівнали. Сходи били рівні... стебла били такі ладні, єднакі”⁶.

“Готові китиці перед пошиванням стріхи обтинають “ножом різової скриньки”, щоб кінці китиць були рівні. Інакше “карби” стріхи не випадуть добре. При робленні китиць доходять до такої вправи, що виглядають вони, неначе з машини, одна в другу рівна, гарненько зав’язана, ні одне стебло не вистає десь у бік”⁷.

Починали крити дах будівлі з нижнього ряду, обходячи весь його периметр. Першу “жупу”, “головачку”, “бога” чи “китицю” (далі – покрівельний модуль, або елемент) укладають на перший ряд гузирем донизу, починаючи від умовного перпендикуляра, опущеного з кінця гребеня даху на низ стріхи.

Покрівельний модуль укладали так, щоб його головка знаходилася вище другої лати. Головка, маючи виступ, була своєрідним фіксатором. Після цього з “подолка” витягували жмут соломи, з якої скручували перевесло. Кріпили модуль до другої лати, пропускаючи перевесла через верх лати. Потім беруть наступний покрівельний елемент, укладають головку над латою і перевеслом у той самий спосіб прив’язують до лати, щільно підбиваючи його до попереднього. Аби прив’язати наступний модуль, залишок попереднього перевесла надточують соломкою, витягнутою з подолка нового. У результаті скручені одне з одним перевесла утворювали своєрідний цільний “канат”.

Другий і подальші ряди покрівлі кріпляться до наступного ряду лат. Покрівельні модулі укладають так, щоб кожен наступний шар покрівлі наполовину перекривав по-

¹ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

² Зап. від тих самих інформаторів.

³ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 63.

⁴ Там само.

⁵ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

⁶ Зап. 28.06.2008 р. у с. Библі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Ноджак Ганни Петрівни, 1927 р. народж.

⁷ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 63.

передній. На кутах (рогах) даху додають один або два покрівельні елементи, по яких зверху проходить основний ряд покрівлі, укріплюючи переكاتи стріхи і зберігаючи товщину покриття. Останній ряд покриття укладається так, аби вгорі на стику двох схилів даху (на гребені) головки покрівельних модулів якомога щільніше прилягали одна до одної.

Майстри-покрівельники розповідають: *“Починаєм крити на лату. Стараємось ложити на лату, аби головка туди перевисала, і щільно притискаєм його до другої жупи. Тут беремо, підправляємо оцей край жупи – попередньої, – стараємось ложити на оцю [жупу]. Таким чином у нас получається рівна стріха. Тут лівою рукою держимо, тоді витягуєм попід низ, попід лату беремо... протягуєм – і в[о]на тут, жупа, прив’язана. Но ми тут ще підстукуємо так... (лівою рукою тримає перевесло, а правою б’є по ній, притискаючи жупу до попередньої. – М. М.). Пристукуємо, уцільнюємо, тут підправляємо, щоб було рівно. Тоді що робимо? Як у нас тут хвост короткий, беремо оп’ять, стараємось брати чим подовишу солому... доплітаєм тут. Таким чином ми продовжили хвіст цей, повересло стало довшим. Беремо другу жупу, слідує... (при цьому лівою рукою тримає надточене перевесло, а правою бере наступну жупу; сидючи на латі, ногами опирається на нижню лату, лицем уперед. – М. М.), ложимо так само її, тут край піднімаємо (піднімає край попередньої жупи, під яку заводить частину маси нової жупи. – М. М.), отак підсовуємо, підправляємо (розпушує гузир попередньої жупи, накриваючи ним частину нової. – М. М.); беремо затягуємо, пристукуємо, попід лату беремо... (заводить перевесло під лату і прив’язує жупу. – М. М.). Беремо, оп’ять же... повересло добавляєм, скручуєм... скрутили, підправили всьо тут. Беремо наступну жупу... Притискаєм головку до головки, щоб плотніше було, щоб не протікало потім. Оп’ять же таким чином беремо, і так безконечно... Що получається у нас на вуглах? Тут у нас іде товщина у певній кількості. Тут у нас уже іде... головки ідуть, а знизу розходяться, становиться тонший слой. До того я добавляю іще тут коротку жупу, щоб тут... не протікало. Я ще добавлю тут, щоб більша була товщина... Оце вже піде по ній (показує, як по нижній жупі накладається основний шар покриття. – М. М.). Додаткова нижня, розумієте, для того, щоб тут уплотнити, щоб більша товщина була”¹.*

А так описує покриття даху відомий дослідник Бойківщини В. Кобільник: *“Пошивання хижі китицями, чи сніпками, зачинається від долини й йде вгору. Цей, що пошиває, сідає на лату, а другий стає на стриху, званім “під”, і подає китиці. Зачинається пошивання від рога хижі. До найнижчої лати, що лежить на кролі, пришивати не можна. Зачинається від другої лати. В цей спосіб, що на першій латі спочиває подолок, а до другої лати пришивається головку китиці. Прив’язується в цей спосіб, що з подолка китиці береться трохи соломи, скручується її в повересло й обв’язується ним лату з правої сторони, потому з лівої, переходить попід бороду китиці й в’яжеться в “ключку” по тій самій стороні, з котрої зачато. Як китиця вже прив’язана, береться повересло знова з першої, вже прив’язаної китиці, з її подолка. Береться опісля другу китицю й повереслом першої перев’язується попід бороду другої й так само першої.*

¹ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

Всі три китиці стискає робітник разом, щоби тісно до себе прилягали, й обкручує повересло коло лати. Кінець повересла втискає під головки китиць. Так робить даліше, все по три китиці разом. Рядок пришитих китиць, через один цілий бік стріхи, називають “один шар”. Звичайно не роблять одного шару до кінця, тільки 3–4 шари разом. На латах нашиті китиці творять “карби”, т. є у формі сходів поверхню. Цілість пошиття називають “пошов” (пошов на хижі)”¹.

У Турківському районі Львівської області зафіксовано інший спосіб пошивання даху китицями. Подолок нижнього ряду китиць лягав на першу й другу лату, а головку в’язали до третьої лати. Наступні ряди китиць кріпилися через лату (тобто одна лата пропускалася) – і так до верха даху.

“Перший сніп в’яжеться до третьої лати... пропускається одна лата і в’яжеться... так доходило до самого верху”², “...До третьої лати... [в’яжеться перший сніп] – і пішли, пішли... а далі знов до третьої, і знов до третьої... то одна пуста [лата, до якої не в’яжеться головка китиці]”³.

Існував ще один вид пошивання даху китицями, де перший ряд китиць, як і в описаному вище способі покриття, кріпився до третьої лати, а наступні ряди – до кожної лати. При такому покритті китиці укладали так, що перекривали одна другу в три шари. Починаючи від другої лати, над кожною наступною лежало по три китиці*. Товщина такого покриття сягала п’ятдесяти сантиметрів, а то й більше. Такий дах надійно захищав будівлю від дощу й холоду.

Завершальним етапом покривання хати було зведення на гребені даху солом’яної “шапки”, яке мало свої місцеві технологічні особливості. Верх даху бойківської хати не мав такої яскраво вираженої форми, як гребені дахів наддніпрянських чи подільських хат.

Зазвичай на Бойківщині гребені зводили з різної соломи – житньої, ячмінної, вівсяної. Довжина і якість соломи тут не була визначальною. Для цього використовували “мерivistу солому”: *“Як докупи сніпки дійшли, потому клали таку мерivistу, то то-во, шо сі стресувало... такої дрібної – солома така мерivistа – і наклали, [а]би в[о]но не текло... так грубо... так-во, що метер, чи як там”⁴*. Існує також думка, що житня солома для зведення гребеня є малоприсадною: *“Житна – ні (не годиться. – М. М.), бо житна довга була і тверда. А вівсяна солома – від ціпа, вона була мніконька”⁵*.

“Вирх (“знимати вирх”). Якщо китиці дійдуть до верху стріхи, то головки китиць сходяться зі собою. Однак межі ними позістає ще шпара. В цю шпару кладеться

¹ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 63–64.

² Зап. 30.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Бринчак Софії Іванівни, 1937 р. народж.

³ Зап. 31.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Тириняка Олексі Андрійовича, 1930 р. народж.

* Аналогічну схему спостерігаємо при покритті дахів на Гуцульщині технікою “в румунку”, тільки з тією різницею, що тут потрібне нашарування утворює драниця.

⁴ Зап. 28.06.2008 р. у с. Библі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Ноджак Ганни Петрівни, 1927 р. народж.

⁵ Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

“мерву”, це є, “мервисту” соломі, яку добре утоптується. В коші по драбині приносять паздіря, яким засипують щілини”¹.

Гребінь даху – “шапку” – зводили, укладаючи соломі “внатрус” на місці стикування голів покрівельних модулів. Для зведення шапки брали соломі, якої чимало залишалося після в’язання елементів покрівлі. Соломі подавали на дах і рівномірно укладали по гребеню даху. У міру подавання на дах її втоптували ногами, поступово наросшуючи схил, який закривав половину довжини верхнього ряду в’язаних покрівельних елементів. У результаті утворена цільна солом’яна маса справді нагадувала форму смушкової шапки висотою 60–70 см. По всій довжині шапки накладали шар довгої соломи і притискали “уключинами” (“кізлинами”, “ключинами”).

“На це кладуть повздож довгу житню соломі й притискають “кізлинами”. Кізлини, це дрючки, проверчені й збиті зі собою в однім місці кілком, зв. “сворінь”. Вони нахилені до себе під кутом 45°. Кізлини притискають верх пошиття й хоронять його перед зірванням через вітер. На 1 м дають п’ять кізлин. Пошитий в цей спосіб дах є так щільний, що не пропускає води”².

“Кізлини складалися з двох частин. Одну частину обтесували з двох боків, другу розколювали і вставляли в обтесану. Виходило майже півколо, яке закладалося на “гребінь” даху”³.

“А на горі то робили такий, як то називали, ключині з дерева – з патики, з таких круглек. Ключині такво шо метер, чи як там... і так клали, [а]би то вітер не здирав би то”⁴.

“То вже під самий верх, то вже клали вздовж пласточки невеликі. Ключини з дерева – такі коли, і там зв’язували, ади на хаті... клинцями дерев’яними, цвяками збивали”⁵.

Уключини виготовляли з тонкомірної деревини хвойних порід (смереки, сосни, ялиці), рідше з граба чи берези: “Сідлали [уключини] з смерекового, а як не було нічого, то з граба”⁶. Призначення їх – ущільнювати шапку гребеня і оберігати дах від впливів вітру.

Крайні уклучини збиті кожна з трьох жердин у вигляді рівнобедреного трикутника, який кріпиться верхньою частиною на палі даху, а основою лежить на причілку. Решта уклучин закріплюються по всій довжині гребеня і мають форму літери Л – складаються з двох жердин довжиною понад два метри кожна: “По два метра ключиня довге таке було. Довге таке, щоб сіддала гет... а посередині під ключиня ше клалося жердку таку, і в[о]но сідало на ту жердку, розумієте, на соломі”⁷.

¹ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 64.

² Там само.

³ Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції... С. 104.

⁴ Зап. 28.06.2008 р. у с. Библі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Ноджак Ганни Петрівни, 1927 р. народж.

⁵ Зап. 30.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Бринчака Михайла, 1922 р. народж.

⁶ Зап. від того самого інформатора.

⁷ Зап. від того самого інформатора.

Інший спосіб завершення покрівлі даху зафіксовано від майстрів, які у НМНАПУ покривали хату зі села Медведівців: накладений внагрус гребінь (“шапка”) закінчувався довгим масивним “валком”.

Перед подаванням соломи для нарощування гребеня до крокв (“кролів”) даху вздовж гребеня набивали високі загострені палі. Кріпили їх по одному до крайніх парних крокв і по декілька на проміжку між ними. Після цього нарощували гребінь солом’ю. Солому подавали нагору, пошарово укладаючи її у напрямку схилів даху і ретельно утрамбовуючи ногами. Коли висота гребеня сягала 60–70 см, навколо паль в’язали перевесла, ущільнюючи солом’яну масу гребеня. Палі виступали над гребенем на 25–30 см; на їх кінці насаджували “валок”.

“Це вже виведена доверху стріха, але немає ще валка. На чотири палі цей валок одягається”¹.

Виготовляли валок на землі. Для цього брали довгу смерекову або грабову жердину, “одягали” її в солом’ю, обкладаючи снопами по всій довжині, і обв’язували перевеслом або міцним шнуром. Жердина ховалася у солом’яній масі і надавала конструкції валка жорсткості. Валок мав видовжену форму діаметром 20–25 см. Готовий валок піднімали на дах, насаджували його на гострі палі, тим самим ущільнюючи солом’яну шапку й укріплюючи верх стріхи. Зверху валок сиділа на уключинах.

На прицілкових схилах даху (“щитах”) під шапкою облаштовували невеликі круглі або трикутні отвори для освітлення горища (“поду”) і виходу диму. “Шапка” даху нависала над ними, запобігаючи потраплянню дощу і снігу. “Вгорі зіставляють трикутний отвір, “вікно в щиту”. Воно служить до освітлення поду й туди виходить дим”².

На Східній Бойківщині побутовав звичай завершувати солом’яні дахи будівель дерев’яними дашками з колотої, рідше пиляної дошки. Для дашка виготовляли каркас із лат, на які набивали драницю. Такий дашок зазвичай мав один ряд драниці; рідше зустрічаються конструкції з двома рядами дошки. Дерев’яну конструкцію встановлювали на шапці гребеня так, щоб вона лягала на задній і лицьовий схили даху. Вздовж верхнього закінчення дашка набивали драниці. Торіць дощок одного ряду схилу впирався в площину дошки протилежного ряду. В іншому випадку дошки заднього схилу виступали над рядом дощок лицьового*.

Техніка покриття даху в “жупи” (“головачки”, “боги”, “китиці”) формувала сталий об’єм даху, що мав східчасту форму. Дах, покритий у такий спосіб, за свідченнями респондентів, служив не одне десятиліття: *“Як китицями покрив (тими, що я вам говорю) – то він (дах. – М. М.) стояв сто літ”³, “П’ятдесят літ стояла та солома, тоті китиці. Бо я пам’ятаю, як моя хата [будувалася]... то тоже п’ятдесят літ [вистояв на хаті солом’яний дах]”⁴, “То [солом’яний дах] буде стояти і триціть, і дваціть п’ять [років], а потому треба поправляти, де попротиало”⁵.*

¹ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

² Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 64.

* Така техніка відома на Гуцульщині під назвами “в щир” і “в румунку”.

³ Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

⁴ Зап. 01.07.2008 р. у м. Турці (Середня) Львівської обл. від Кузьмина Михайла Степановича, 1921 р. народж.

⁵ Зап. 31.08.2008 р. у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл. від Тириняка Олексія Андрійовича, 1930 р. народж.

На Бойківщині також відома інша техніка покриття соломою, при якій, на відміну від попередньої, отримували гладку форму даху. Для пошиття даху теж використовували житню соломю, але технологія в'язання покрівельних модулів і порядок їх укладання на лати (пошиття) відрізнялися від описаної вище техніки й мали свої особливості. Тут покрівлю даху формували солом'яні елементи, які при різних своїх назвах мали спільні форми, технологічні прийоми та методи й способи виробництва. Покривали дахи “плескачками”, “пласкачками”, “сніпками”, “ручками”, “пучками”, “косицями”¹.

Техніка виготовлення покрівельних модулів із такими назвами мала свої прийоми. Околот розділяли на дві частини і нижче середини перев'язували перевеслом. Після цього сніпки прокручувались навколо перевесла доти, доки гузирі сніпків знову не зійдуться. Під час прокручування перевесло щільно затягувало пару сніпків, утворюючи цільну форму. У такому вигляді її використовували як елемент покрівлі даху*.

“Били сніпки-пласкачки і били сніпки-головачки... Пласкачки просто як сніп... І бракосі тото де гузир з соломи – так-во, ну і звізали, і тогди взели наполовину розділили, перекрутили... То була така сніпка пласката... То, що в'їзали сніп, то називали перевесло... Я коло діда [перебувала в дитинстві], а дідо робив головачки, а я робила сніпки, і я помагала”².

“Беруть дві “жмені соломи” й звязують їх у грубіших кінцях так, що вони творять “плаский сніпок”³.

Дах починали покривати знизу. Перший ряд сніпків укладали гузирем донизу і кріпили перевеслом до другої лати. Другий і наступні ряди укладали “колоссям” вниз. При дальшому покритті даху сніпки в'язали до кожної лати. Завершувався дах солом'яним гребенем, зведеним з “пазір'я” внатрус, “сідланий” кізлинами. Така техніка покриття передбачала рівну й гладку форму даху. Дах інколи завершувався одним або двома рядами дощок-драниць.

На Бойківщині побутувала техніка покриття дахів, яка передбачала застосування покрівельних модулів, форм та способів кріплення, відмінних від попередніх. Ця техніка мала назву покриття “ручками” або “пучками”. Для покриття використовували звичайні снопи житньої соломи, перев'язані посередині перевеслом, які укладалися на лати у тому ж порядку, що й при попередній техніці. Кріпилися снопи до лат “ліскою”**. На настелений в один ряд шар сніпків накладали тонкі довгі жердини – “ліску”. Через “ліску” й шар соломи пропускали перевесло або дріт, які прив'язували до лати даху. “Ліска” притискала солом'яну масу, утримуючи її від сповзання. Наступний ряд снопів укладали так, що він перекривав “ліску” попереднього ряду. У такий спосіб пошивали весь дах будівлі, завершуючи його традиційним для Бойківщини гребенем “внатрус”.

¹ Термін “косиця” зустрічаємо у книзі: Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції... С. 103.

* На Середній Наддніпрянщині й Полтавщині таку форму називають “пароком”, або “лисицею”.

² Зап. 28.06.2008 р. у с. Библі Старосамбірського р-ну Львівської обл. від Ноджак Ганни Петрівни, 1927 р. народж.

³ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 63.

** Техніка покриття із застосуванням “ліски” побутувала на Поліссі.

“Брали тоту ручку, брали ліску, кусень дроту і зав’язували. Ліска йшла згори... Котрий був багатий, шо він мав, доста сіяв тої озимини, то він робив китиці. А котрий був бідніщий газда, то він просто робив ручки. А відтак крив соломю, як колосся було, розумієте. Котре було довше – він тото обтяв і давав так ліску і дрін, розумієш, і дротом зав’язав. Ліска згорі йшла, а ту[т] зав’язав ї на покрівлю – і так дальше... ліска просто тримала. У долину він давав перший ряд, розумієш, тим січеним... а другий ряд він вже обертав, давав колоссям. І то вже лата від лати на півметра йшла”¹.

“Та такі люди були бідні... шо не крутили... а так снопами уже такої соломи наклали так густо... з одної сторони лату, і з другої сторони лату таку з смерічки. Така тонка з того боку і з того боку, і прив’язали дротом, і всьо”².

Описані вище техніки відносяться до типу покрівель з гладкою конфігурацією даху, мають давні традиції й сьогодні подекуди трапляються на Бойківщині*.

У Турківському районі Львівської області зафіксовано цікаву інформацію про оригінальний метод укріплення подібних солом’яних дахів. Давні витоки і глибокі традиції подібних свідчень завжди викликають сумніви та наводять на роздуми щодо їхньої достовірності. Наведемо слова майстра-покрівельника, старожила Турки: *“А зверха, як дощ пішов, ми потому брали полови з вівса і тим цвітом, після дождя, посипав, і в[о]но заростало так, шо на нім аж мох був, трава росла нагорі, і він стояв коло сто літ. Його ниц не брало, хіба тоті-во козли нагорі міняли, тоті кізляня... По дахови посіяв, тото ся укоренило на тім... із того-во із сіна такий цвіт. В[о]но як ся укоренит – всьо... В[о]на (покрівля. – М. М.) стоїт так, шо мох на горі на даху є, і будьте мені здорові. В[о]на стоїт віками, як заросте”³.*

На Бойківщині побутувала техніка покриття дахів соломю “внатрус”, або соломю “мервою”. Відомі два найбільш поширені способи покриття внатрус. **Перший спосіб** – коли на острішки укладали товсті околоти соломи, що утворювали горизонтальні площини для накладання покрівельної маси соломи. *“Острішки у межах припусниць пошивали товстими у гузирях китицями”⁴.* **Другий** – коли замість околотів накладали дошки, які також були основою солом’яної покрівлі. Площу основи облаштовували під невеликим нахилом. Така конструкція не тільки була основою покрівельної маси, але й убезпечувала від замокання стіни будівлі у пору затяжних дощів.

У першому випадку товсті околоти укладали гузирем на нижню лату, а колоссям на верхні вінці зрубу будівлі. У другому – накладали дубові дошки, зберігаючи конструктивно-технологічний принцип попереднього.

На лати каркасу даху набивали кілки (“тиблі”). Цікава технологія їх набивання. На сирих смерекових латах каркасу даху свердлили (“вертіли”) отвори, у які вбивали сухі

¹ Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

² Зап. 01.07.2008 р. у м. Турці (Середня) Львівської обл. від Кузьмина Михайла Степановича, 1921 р. народж.

* Під час експедиції 2008 року зафіксовано низку будівель зі солом’яними дахами у с. Либохорі Турківського р-ну Львівської обл.

³ Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

⁴ Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції... С. 104.

дубові кілки. Лати при висиханні зсідалися, отвори в них звужувались, стискаючи кілки. Густо розміщені на латах кілки були невід'ємною частиною цільної конструкції каркасу даху; завдяки їм утримувалася вся солом'яна покрівельна маса. Висота кілків сягала 25 см.

Для покриття “внатрус” використовували коротку житню солому. Перед початком покривання даху соломі піддавали спеціальній обробці. Солому як покрівельний матеріал необхідно було підготувати так, щоб вона стала пластичною і легко піддавалася укладанню на дах і трамбуванню. Для цього суху й крихку соломі треба було розмочити і ретельно розім'яти. Велику масу соломи розстеляли на землі, змочували водою. Розм'якшували мокру соломі, катаючи важким кам'яним або дерев'яним валком по всій її масі. Потім всю масу соломи перекидали вилами, перемішували, ще раз змочували і розкачували валком. Цю процедуру повторювали кілька разів.

Після такої обробки солома ставала пластичною. Її подавали на підготовлену основу даху і трамбували ногами. Укладали рівномірно, пошарово, по всьому периметру даху – і так шар за шаром нарощували солом'яну масу до самого верху. Верх даху (гребінь) щільно трамбували і сиділяли уключинами¹. Відомі випадки, коли по гребеню даху насипали дрібної соломи (“пазір'я”), яку привалювали довгою жердиною, а зверху наклали уключини: *“А верьх присипали тим пазір'ям, шо терлося, шо лен терли жінки... то від тих терниць падало пазір'я з того... і тим пазір'ям присипали верх”*², “Гребінь даху набивали мервою, а поверх неї наклали відходи з конопель чи льону (“клочья”, “паздір'я”)”³.

При покритті даху “внатрус” у випадку, коли лати не мали кілків, використовували додаткові сучкуваті лати-жердки. Коли перший шар солом'яної покрівлі досягав 80–100 см, по всьому периметру даху наклали сучкуваті жердки, які розміщували на середині товщини солом'яної маси і кріпили перевеслом або дротом до лат каркасу даху. Сучкуваті лати укладали через кожні 80–100 см в міру нарощування маси покрівлі. При висиханні мокра солома ущільнювалася, утворюючи суцільний міцний масив, і при товщині 80 см (а інколи й більше) чудово захищала будівлю від опадів. Такі дахи взимку оберігають будівлю від холоду, а влітку від спеки: *“А як було добре зимов – студени не чути, літом – не пропікало сонце. Не так, як тепер: на стрих вийдеш вліті – Господи, дихнути нема чим. Жарит черепаця... шифер. А там – не, спокійно...”*⁴

Бойки, крім соломи, для покриття дахів застосовували смерекову дошку, використовуючи як колоту, так і пиляну. Покривали дахи гонтом і драницею. Вибір і заготівля деревини, технологія виготовлення дошки – драниці, гонти – та технічний інструментарій фактично не відрізняються від традиційних покрівельних технік, які побутували на Гуцульщині⁵. Відтак конструктивні особливості бойківських дерев'яних дахів мають багато спільного з гуцульськими.

¹ Зап. у 2005 році в НМНАПУ від майстрів-покрівельників братів Макаровичів...

² Зап. 17.09.2006 р. у с. Лавочному Сколівського р-ну Львівської обл. від Кавняник Марії Василівни, 1919 р. народж.

³ Файник Т. Житло та довкілля: будівельні традиції... С. 104.

⁴ Зап. 15.09.2006 р. у с. Нижній Рожанці Сколівського р-ну Львівської обл. від Кохана Степана Васильовича, 1921 р. народж.

⁵ Техніка покриття дахів колотою дошкою детально описана. Див.: Матійчук М. Традиційні покрівельні техніки на Гуцульщині / Михайло Матійчук // Вісник Львівського університету : Серія історична. Львів, 2010. Вип. 45. С. 463–495.

На Бойківщині зафіксовано низку свідчень, пов'язаних з технологічними прийомами покриття дахів дошкою: *“Гонтув крили. Я її сам робив. Берся десь над потоком смерека, яка мала галуззе в долину; по тому брали її, різали. Брали грубу смереку, шоби мала коло 40, 80, 60 см grubини. І тогди (в[о]на була без сука) різали на 60 см довжини. Тогди кололи на пів, на четвертини. По тому, розумієш, колов її отак довкола, її колов, шоби з єдного боку була грубіша, з другого була тонча. Сокирою [колов], більше нічим... І був такий ніж – біручний ніж називався... Був такий столець, тожє з головою – ногою ту[т] притис ту гонту і собі стругав. По тому вбернув собі назад, постругав – і на бік. По тому був такий ніж другий, такий з двома ручками – футовочний називався. Клав, розумієш, гонту на тото. Серединою, розумієш, тим ножом... тягнув два рази – він зробив ярк, з єдного боку він встрогав, і з того боку встрогав рівно, шоби була і по тому вже заходила в той ярк. Ніж такий футовочний. По тому у штабель собі переклав, розумієш, – шар у той бік, а шар у той бік... Таку клітку поставив собі, і в[о]на собі висхла. Чимос прикрив в разі дощу, шоби не замокало, і в[о]на собі висхла і всьо. Бо так-во зразу сиру якби побили, розумієш, в[о]на би сі колола на хаті, пукала, а так суху вже били. Так в[о]на заходила у фуг еден... і там в[о]на собі стояла. Поєдинче як крили, то йшло у два шари, а як дубельтово крили, то йшло у три шари. У три шари – так єдна, друга, то йшло в три шари, розумієте, – зверьха була єдна, а ту[т] вже було три, і так дальше перейшов... Дошками не крили, бо дошка була дорога, лїс був дорогий, то було панське”¹.*

Майстер розповів про вибір і заготівлю деревини, виготовлення колотої дошки для гонти, інструменти, які застосовували у роботі. При покритті даху гонтою цікава інформація про покриття у два шари, “дубельтово”. При техніці покриття “дубельтово” майстер, очевидно, мав на увазі спосіб покриття, коли три дошки гонту пошарово лягають на одну лату. Така техніка покриття відома у гуцулів².

Інший майстер розповідає: *“Гонту? Пам'ятаю. Я сам крив, хату свою-м крив. Ту[т] під сподом, під шифером, є гонти... А я по тих гонтах дав шифер. Пам'ятаю... Ішов у лїс та вибирав таку смереку, [а]би в[о]на ся колола рівно... бо не хоче ся дерево [рівно] колоти кожне. А я вам не скажу, коли рубали, бо то в нас не рубали... я сам купував. Я купив уже за руских. Як рускі прийшли, то купив-ім дві тисячі гонт – ну, а люди ся бояли за руских робити. То я приїхав, а ше не було готового, і він (майстер. – М. М.) пішов, сусідську дівку закликав, а сам сховався. І тота сімсот шток на день нафугувала, сім соток за день. Сусідська дівчинка, ще не була віддана”³.*

Ця інформація засвідчує, що до виготовлення гонту залучали жінок, довіряючи їм виконувати один з важливих технологічних циклів – “фугування гонти”. На Бойківщині для покриття дахів використовували довгу пиляну дошку. *“У нас хіба як нема гонт, то дошки – такі дошки довгі давав, і давав єдну до другої... Дошки різані на пилорамі, та й всьо”⁴.*

¹ Зап. 29.06.2008 р. у м. Турці (Липи) Львівської обл. від Аннича Романа Володимировича, 1930 р. народж.

² Див.: Матійчук М. Традиційні покрівельні техніки на Гуцульщині. С. 463–495.

³ Зап. 01.07.2008 р. у м. Турці (Середня) Львівської обл. від Кузьмина Михайла Степановича, 1921 р. народж.

⁴ Зап. від того самого інформатора.

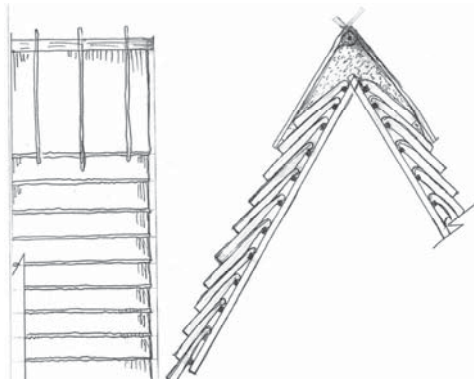

Рис. 1. Пошивання даху з другої лати.
Техніка покриття “в зупи” (Закарпаття)

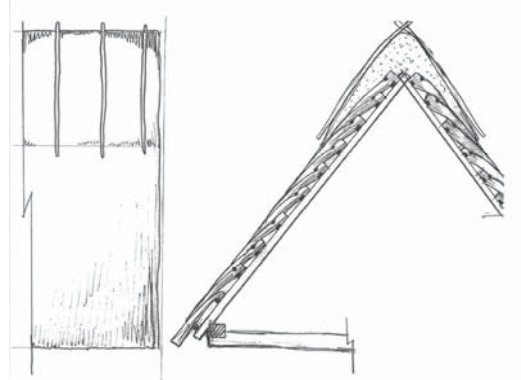

Рис. 2. Техніка покриття “ручками”
(Турківський р-н)

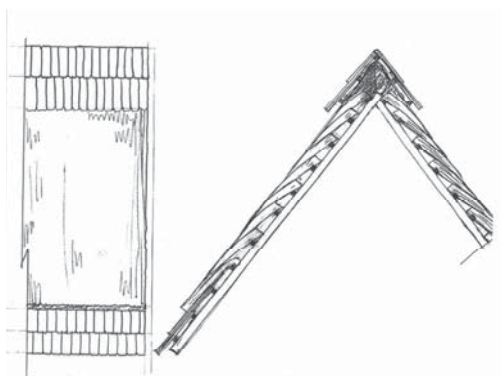

Рис. 3. Техніка покриття: “дошка” + “сніпки”
(Східна Бойківщина. Івано-Франківська обл.)

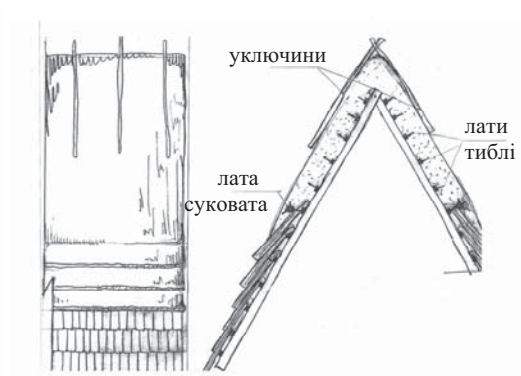

Рис. 4. Комбінована техніка покриття:
“дошка” + “китиці” + “натрус” (Закарпаття)

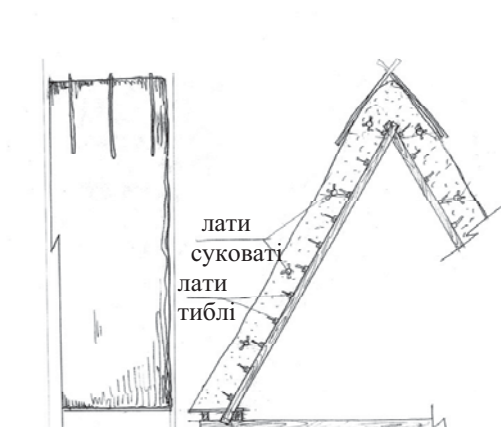

Рис. 5. Техніка покриття “внатрус”
(Закарпаття)

Рис. 6. Техніка покриття “сніпками”

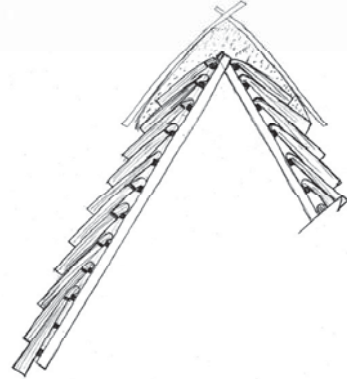

Рис. 7. Пошивання даху “китицями” з третьої лати (Турківський р-н)

“Декуди покривали дах дошками. Це стрічається у бідаків. Дошки ріжуть самі пилою”¹. “Доска, так і називали. Була гонта, а то просто доска... Я би сказав знаєте що: мені було дев’ять років, я жив там на горі, не ту[т]... Дідо крив хату – стріху отуту нижню (Замінював доски тоті... то хата була, примірно, колис курна). І не стало дідові колотих досток – так метра два докрити. У діда були нарізані... (то називали давно тертиця). Ну, потом не буде стояти, бо то різане. Та й які є укрили. То оказалось пізніше (я дець у сорок років чи й у підєсять дивлюся), [що] тота доска колота зогнила [...], а тота – стояла, якби дець [мала] років п’ять”².

Завжди вважалося, що колота дошка довговічніша від пиляної. В її активі є ряд факторів, випробуваних часом, які заперечити важко. Колота дошка краще від пиляної переносить атмосферні впливи. Завдяки своїй структурі менше піддається проникненню вологи, а отже деформації і розтріскуванню. При обробці пилою руйнується поверхня структури дошки, через що вона стає вразливою і залежною від зовнішніх впливів. Технологія ж виготовлення колотої дошки передбачає збереження природної фактури дерева і продовжує її вік.

Традиційні техніки покриття на Бойківщині вирізняються своєю багатоваріантністю. При покритті одного даху часто використовували дві, а то й три техніки покриття, де нерідко поєднувалися солом’яне й дерев’яне. Поєднання дерев’яного і солом’яного покриття маємо у випадку, коли по низу периметра стріхи настеляли два-три ряди колотої дошки. Вище над дошками кріпили три-чотири ряди “жуп”, а всю решту площі даху заповнювали солом’яною “внатрус”^{*}. Інший спосіб покриття передбачав поєднання солом’яного й дерев’яного, де пошитий “плескачами” дах завершувався дерев’яним “дашком”^{**}.

¹ Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина... С. 64.

² Зап. 15.09.2006 р. у с. Нижній Рожанці Сколівського р-ну Львівської обл. від Кохана Степана Васильовича, 1921 р. народж.

^{*} Комбінований дах з використанням трьох технік ілюструє млин зі с. Пилипця Міжгірського р-ну Закарпатської обл. (НМНАПУ).

^{**} Цю техніку бачимо на будівлях садиби зі с. Липовиці Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. (НМНАПУ).

Часто трапляються комбіновані дахи, де поєднуються декілька технік покриття соломною. У Міжгірському районі Закарпатської області практикували поєднання технік “в жупи” і “внатрус”. У цьому випадку причілки (щити) даху повністю зашивали “жупами”, а на чільній і зачілковій сторонах жупи укладали знизу в 3–4 ряди, а далі схиляли даху покривали технікою “внатрус”^{*}.

Такі комбіновані покриття мали свій порядок укладання і кріплення покрівельних модулів; від цього значною мірою залежали малюнок і форма даху. Стрімкі дахи визначали “лице будівлі” і відігравали важливу роль у формуванні образу бойківської хати¹.

На Бойківщині зазвичай дахи будівель покривали соломною; рідше зустрічаються споруди з дерев’яним покриттям. Матеріал диктував способи і методи покриття, які впродовж століть набули певних ознак з яскраво вираженими технічними прийомами, що викристалізувалися в окремі техніки. Кожна техніка мала свою назву і притаманні тільки їй технологічні особливості, які формували конфігурацію даху будівлі.

Покриття соломною передбачало формування двох типів даху. Перший мав ступінчасту конфігурацію, а інший був гладкий. Перший тип даху формувався при застосуванні покрівельних модулів, які мали назви “жупа”, “китиця”, “головачка” і “бог”. “Жупа” відома у Закарпатській Бойківщині і Лемківщині, “головачка” – у Старосамбірському районі, “бог” – у Сколівському, “китиця” – у Турківському і Сколівському районах Львівської області.

При покритті техніками “внатрус”, “плескачами”, “сніпками”, “ручками”, “пучками” дах набував гладкої обтічної форми. Ці техніки покриття відомі на теренах галицької частини Бойківщини.

Обидва типи покриття передбачали завершення покрівлі “шапкою внатрус” або “мервою”, в окремих випадках приваленою довгою жердкою, і тільки при техніці покриття “в жупи” на довжину всього гребеня накладали солом’яний “валок”. Гребені “сіддали” ключинами.

Техніка покриття соломною мала свої особливості. Це виявлялося у підготовці соломи і в’язанні покрівельних модулів. “Жупа”, “китиця”, “бог”, “головачка” мали форму конуса, який завершувався “головкою”. “Плескач”, “сніпок”, “ручка”, “пучок” склалися з двох частин і були плоскими. Покрівельні модулі відрізнялися між собою як за формою, так і за способом кріплення.

Важливого значення надавали відбору і заготівлі соломи та її підготовці до пошивання даху. Для покриття переважно застосовували як ярову, так і озиму житню соломю, надаючи все ж таки перевагу яровій. Ярову більше використовували при в’язанні “жупи”, “китиці”, “бога”, “головачки” через те, що була тоншою і пластичнішою. Озиму соломю застосовували при підготовці “ручок”, “пучків”, “плескачів”, “сніпків”. При покрівлі технікою “внатрус” солома проходила вологу та механічну обробку. Техніка покриття “внатрус” мала свої особливості, при яких соломю вкладали на дах пошарово і щільно трамбували.

^{*} Так покриті хати з сіл Розтоки і Рекіти (НМНАПУ).

¹ Див.: Матійчук М. Загальна характеристика традиційних покрівель житлових та господарських споруд Карпатського регіону.

На Бойківщині покривання колотою і пиляною дошкою було менш поширене, ніж солом'ю. Покривали дахи гонтом та довгою пиляною дошкою. Гонт як покрівельний матеріал широко використовували в усьому Карпатському регіоні (особливо на Гуцульщині). Техніка покриття пиляною дошкою не була широко розповсюдженою, оскільки сам матеріал був дорогий і не витримував випробування часом.

**СЛОВНИК БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ,
ВИКОРИСТОВУВАНИХ НА БОЙКІВЩИНІ ПРИ ПОКРИВАННІ ДАХІВ:**

- Беса́ги** – див. **уклю́чини** (с. Лавочне Сколівського р-ну Львівської обл.).
- Біру́чний ніж** – інструмент для виготовлення гонти (м. Турка (Липи) Львівської обл.).
- Бог** – див. **китиця** (с. Нижня Рожанка Сколівського р-ну).
- Бо́йше** – господарське приміщення, призначене для обмолоту зернових та зберігання соломи (Бойківщина).
- Борода́** – колосся біля **голо́вки кити́ці** (с. Жукотин Турківського р-ну).
- Вало́к** – довга солом'яна конструкція, якою завершували гребінь даху (с. Буківцеве Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.).
- Вирх** – дах будівлі (сс. Жукотин та Либохора Турківського р-ну).
- Віблиця** – довга жердка, що притискає і укріплює гребінь даху (с. Лавочне).
- Внатру́с** – техніка покривання даху короткою солом'ю (Бойківщина).
- Голова́чка** – див. **китиця** (с. Библо Старосамбірського р-ну Львівської обл.).
- Голо́вка** – верхня частина **кити́ці** (Бойківщина).
- Го́нта (гонтя)** – елемент дерев'яної покрівлі даху – коротка колота дошка (Бойківщина).
- Гре́бень** – верхня частина конструкції даху (Бойківщина).
- Гу́зир** – низ солом'яного снопа (Бойківщина).
- Гу́зір** – див. **гу́зир** (с. Библо).
- Жу́па** – див. **китиця** (Великоберезнянський р-н Закарпатської обл.).
- Карби́** – частина конфігурації даху – сходи́нки стріхи, утворені **кити́цями** (с. Жукотин).
- Кити́ця** – елемент покрівлі солом'яного даху – сніпок, що має конусоподібну форму і завершений **голо́вкою** (Турківський та Сколівський р-ни).
- Кізли́ни** – див. **уклю́чини** (с. Жукотин).
- Клю́чини** – див. **уклю́чини** (с. Либохора).
- Клю́чині** – див. **уклю́чини** (с. Библо).
- Коси́ця** – елемент солом'яної покрівлі даху.
- Кро́ля** – кроква (с. Жукотин).
- Лі́ска** – тонка довга жердина, яка застосовувалася при покриванні даху сніпками, **ру́чками** (м. Турка (Липи)).
- Ме́рва** – див. **мерві́ста соло́ма** (Турківський та Сколівський р-ни).
- Мерві́ста соло́ма** – дрібна солома (Бойківщина).
- Около́т** – сніп соломи, заготовка для виготовлення елементів покрівлі.
- Пазді́р'я** – див. **мерві́ста соло́ма** (с. Жукотин).

- Пазі́р'я** – див. **мерві́ста соло́ма** (с. Лавочне).
Під – див. **стрих** (с. Жукотин).
Пласка́чка – див. **плеска́ч** (с. Библо).
Пластиве́ць – елемент солом'яної покрівлі даху.
Плеска́ч – плаский елемент покрівлі солом'яного даху – сніпок, зав'язаний **повереслом** ближче до **гу́зиря** (Бойківщина).
Повересло – деталь **китиці** (Бойківщина).
Подолок – нижня частина **китиці** (с. Жукотин).
Пошива́ння – процес покривання даху соломою (окрім техніки **внатрус**).
Пук – жмут соломи, з якого крутять **повересло** (с. Тухля Сколівського р-ну).
Пукати – тріскати – пошкодження деревини (м. Турка (Липи)).
Пучо́к – див. **плеска́ч** (с. Жукотин).
Роги – 1) бічні ребра даху (Бойківщина);
2) крокви (м. Турка (Липи)).
Ру́чка – див. **плеска́ч** (м. Турка (Липи)).
Сво́ринь – дерев'яна деталь, якою скріплювали кізлини (с. Жукотин).
Сідла́ти – закріплювати дах уключинами (с. Либохора).
Сніпо́к – див. **плеска́ч** (Бойківщина).
Стрих – горище будівлі (с. Жукотин).
Те́ртиця – покрівельний матеріал: пиляна коротка дошка (с. Нижня Рожанка).
Тік – див. **бо́йще** (Бойківщина).
Уків – подві́р'я (м. Турка (Липи)).
Уклю́чини – дерев'яна конструкція, яка складається з двох або трьох жердин і укріплює **гребінь** даху (Бойківщина).
Фу́г – інструмент для виготовлення **го́нти** (м. Турка (Липи)).
Ша́пка – завершення покрівлі даху – елемент **гре́бня** (Бойківщина).
Щит – бічний трикутної форми схил даху (Бойківщина).

TRADITIONAL TECHNIQUES OF THE COVERAGE OF ROOFS ON THE BOYKIVSKIJ AREA

Mykhailo MATIYCHUK

National centre of the folk culture "Ivan Honchar Museum"

In Ukrainian Carpatian in XIX – XX c. were two main methods of coverage, which were connected with nature materials – the straw and the shake board of conifer. Traditionally in the Boykivshchyna and Lemkivshchyna areas the material of coverage was straw, but in Huculshchyna area it was conifer board. The combined coverage, where straw was connected with board, was not so popular.

In this article author research package of questions about traditional techniques of coverage by straw and board, which were popular in Boykivshchyna. There is attempt of analysis of the technological features of even coverage technique and comparison of traditional techniques and their influence on the construction

of the roof. Author use special words, which connected with Boykivshchyna area and coverage technology. The base of investigation are field materials, which were approved in Ukrainian National Museum of native architecture in Kyiv.

Keywords: woody building, Boykivshchyna, coverage technique, coverage by straw, coverage by shake and saw board.

ТРАДИЦИОННЫЕ КРОВЕЛЬНЫЕ ТЕХНИКИ НА БОЙКОВЩИНЕ

Михаил МАТИЙЧУК

Национальный центр народной культуры “Музей Ивана Гончара”

В Украинских Карпатах в XIX – первой половине XX в. существовало два основных вида покрытия сельских строений: соломой злаковых культур и колотой доской хвойных пород дерева. Традиционно на Бойковщине и Лемковщине крыши покрывали соломой, на Гуцульщине – доской. Реже встречаются комбинированные покрытия, где для сооружения крыши одного строения применялись и солома, и колотая доска.

В данном исследовании рассмотрен ряд вопросов, касающихся традиционных техник покрытия строений соломой и доской, которые применялись на Бойковщине. Осуществлена попытка проанализировать технологические особенности каждой кровельной техники, начиная от заготовки материала и заканчивая кровлей крыши, а также провести сравнительную характеристику традиционных техник и их влияния на формирование крыши зданий. В научный оборот введена строительная терминология Бойковщины, связанная с кровельными технологиями.

Главным источником исследования являются полевые материалы автора, прошедшие апробацию в Национальном музее народной архитектуры и быта Украины, г. Киев.

Ключевые слова: деревянное строительство, Бойковщина, кровельные техники, покрытие строений соломой, покрытие строений колотой и пиленной доской.

Матеріали надійшли до редколегії 01.09.2012

Прийняті до друку 20.09.2012